

Сосюра М.О

аспірантка кафедри соціальної педагогіки

Харківської державної академії культури

ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ, ЯКІ ОПИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ, ФАХІВЦЕМ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті розглядається поняття «складні життєві обставини» та «соціальний супровід». Представлено модель соціального супроводу особистості. Розкрито етапи соціального супроводу неповнолітніх, які опинилися в складних життєвих обставинах, та визначено особливості діяльності соціальних працівників (соціальних педагогів) у процесі здійснення соціального супроводу неповнолітніх.

Ключові слова: сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах; неповнолітні; складні життєві обставини; соціальний супровід; соціальні працівники.

ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕТЕЙ, ОКАЗАВШИХСЯ В СЛОЖНЫХ ЖИЗНЕННЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ, СПЕЦИАЛИСТАМИ ПО СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

В статье рассматриваются понятия «сложные жизненные обстоятельства» и «социальное сопровождение». Представлена модель социального сопровождения личности. Раскрыты этапы социального сопровождения несовершеннолетних, оказавшихся в сложных жизненных обстоятельствах, и определены особенности деятельности социальных работников (социальных педагогов) в процессе осуществления социального сопровождения несовершеннолетних.

Ключевые слова: семьи, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах; несовершеннолетние; сложные жизненные обстоятельства; социальное сопровождение; социальные работники.

REALIZATION OF CHILDREN WHO FIND THEMSELVES IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES SOCIAL SUPPORT BY SOCIAL WORK SPECIALIST

The article deals with the concepts of "difficult life circumstances" and "social support". Here is represented the model of social support. The stages of social support to juveniles who find themselves in difficult life circumstances are disclosed and features of social workers (social educator) in the process of social support to juveniles are determined.

Keywords: families who find themselves in difficult life circumstances; juveniles; difficult life circumstances; social support; social workers.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства проблема надання соціально-педагогічної допомоги сім'ям та дітям, зокрема, тим, які опинилися в складних життєвих обставинах (СЖО), все більше набуває актуальності. Оскільки складні життєві обставини, в які потрапляє людина, поширюються на сім'ю, впливають на неповнолітніх, життя яких залежить від батьків, від їхньої спроможності виконувати свої функції, а також породжують низку проблем, які сім'я не в змозі самотійно подолати.

Дане явище безпосередньо впливає на дитину та, як наслідок, порушує соціальні та емоційні контакти в сім'ї, спричиняє відхилення в поведінці дитини, що зумовлює порушення психічного здоров'я та, як правило, проявляється у підвищеній конфліктності, агресивності,

неадекватному рівні самооцінки тощо. Діти, які опинилися в складних життєвих обставинах, нажаль, не завжди можуть реалізувати свої права в повному обсязі, оскільки порушені соціальні зв'язки з сім'єю та іншими соціальними інститутами, які покликані забезпечувати захист їх прав. У зв'язку з цим діти у сучасних умовах є найменш захищеною групою та потребують допомоги з боку держави, соціальних інститутів, служб соціального захисту та суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз науково-методичної літератури показав, що технології соціально-педагогічної роботи з різними групами клієнтів розроблено Р.Вайнолою, Н.Заверико, Ю.Поліщуком, С.Харченком; соціально-педагогічному захисту та підтримці сімей та дітей, які опинилися в СЖО, присвячені роботи З. Кияниці, Ж. Петрочко, І. Пеші, М. Соляник та ін.; проблемі соціально-педагогічного супроводу сімей, які опинилися в СЖО присвячено дослідження І. Григи, Л. Завацької, Н. Захарової, І. Зверевої, Л. Кальченко, А. Капської, Т. Семигіної та ін.

Метою статті є визначити та розкрити особливості здійснення соціального супроводу неповнолітніх, які опинилися в СЖО, фахівцем із соціальної роботи.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури визначили, що сім'я в кризовій ситуації – це категорія сім'ї, в якій під впливом внутрішніх або зовнішніх факторів склалися несприятливі економічні, соціальні, психологічні обставини, або існує соціальна ізоляція, що тимчасово заважають виконувати батьківські обов'язки з виховання своїх дітей або належним чином турбуватися про них. На противагу «кризі» вживають терміни «ситуація», «подія», коли людина стикається з перешкодою і не може вирішити деякий час за допомогою звичних методів. Деякі фахівці вважають, що криза може стати постійною (тривалою), коли події, що спричиняють кризовий стан, повторюється постійно і людина або сім'я вичерпують внутрішні ресурси. Сім'я, яка переживає кризу й не може з нею впоратися, припиняє виконувати властиві для неї функції, зокрема функцію соціалізації дітей [10, С.16-19].

Отже, ситуація кризи, що стає сталою для сім'ї, пов'язується науковцями з характеристикою «складні життєві обставини» (СЖО). Саме у такому вираженні цей термін отримує офіційне тлумачення у нормативних документах.

Відповідно до Закон України «Про соціальні послуги» складні життєві обставини для особистості – це обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності або можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [3].

Аналізуючи досвід роботи центрів реабілітації, визначили, що одним із шляхів допомоги сім'ям, які опинилися в СЖО, та зокрема дітям, які опинилися в СЖО, є соціальний супровід. В

основу соціального супроводу покладено модель «ведення випадку» (case management), що широко використовується в західних країнах.

Термін «соціальний супровід» вперше в Україні було запроваджено у 1998 році. Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» соціальний супровід – вид соціальної роботи, спрямований на здійснення опіки, допомоги, патронажу та надання комплексу послуг різними спеціалістами не захищеним верствам населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу.

Науковець І. Пеша розглядає соціальний супровід як модель цілеспрямованої комплексної соціальної допомоги особі або сім'ї, що передбачає впродовж певного часу надання сім'ї або конкретній особі комплексу інформаційних, правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, послуг соціальним працівником та іншими фахівцями з різних установ. На думку автора, соціальний супровід виступає механізмом попередження соціального сирітства та «виходу» дитини із біологічної сім'ї. І. Пеша, посилаючись на думку І. Зверевої, визначила основні форми соціальної роботи, які є базовими для соціального супроводу: індивідуальна (здійснення соціальної допомоги, соціальної реабілітації та надання соціальних послуг, відповідно до потреб особистості); консультативна (визначення алгоритму виходу з проблеми); соціально-психолого-педагогічна підтримка (надання професійної допомоги та посередницька діяльність фахівцями із соціальної роботи у розв'язанні проблем) [6].

А. Капська вважає, що метою соціального супроводу є поліпшення життєвої ситуації або повне розв'язання проблем. Реалізація даної мети можлива за умови, якщо клієнт згоден на соціальний супровід та приймає активну позицію у даному процесі. Автор конкретизувала мету технології в основних завданнях: необхідно мобілізувати ресурси клієнта, щоб надалі він міг самостійно вирішувати проблеми; надання допомоги клієнтам для того, щоб в майбутньому вони могли існувати незалежно від зовнішньої допомоги; стосунки між клієнтом, соціальною службою, іншими державними та громадськими установами мають будуватися на партнерських засадах [8, С.411-412].

Як вважає Л.Кальченко «соціально-педагогічний супровід - це процес, який представлено як систему та має сформульовано мету, завдання, базові принципи, етапи, змістовно – технологічні складові та кінцевий результат супроводу» [4, С.12]. Процес супроводу має бути системним, неперервним, комплексним та міждисциплінарним, тобто послуги надають усі суб'єкти процесу та з урахуванням визначених проблем, а інтереси дитини є пріоритетними – саме на таких базових принципах має ґрунтуватися даний процес. Автор визнала три основні етапи супроводу: 1) підготовчий, що складається з діагностико – оцінювального, пошукового та

консультативно – проектувального підетапів; 2) основний – діяльнісний, або етап реалізації; 3) заключний (підсумковий) – етап рефлексії.

На думку В. Беха, М. Лукашевич, М. Туленкова соціальний супровід має відбуватися через здійснення соціально-психологічної діагностики з метою визначення та оцінки ситуації, проблем та кризових станів дітей та їх сім'ї; надалі необхідно розробити індивідуальну карту супроводу (тобто план можливого вирішення проблеми) узгоджену з самим клієнтом, з визначенням основних етапів соціального супроводу; після чого здійснюється надання комплексу послуг; по завершенню роботи проаналізувати та визначити результати вжитих заходів. В процесі соціального супроводу соціальний працівник здійснює посередницьку роботу та сприяє вирішенню проблем клієнта. У зв'язку з цим необхідно постійно підтримувати контакт з клієнтом, а послуги мають надаватись системно та комплексно [2, С.136].

Отже, однією з основних форм соціальної підтримки неповнолітнім, які опинилися в СЖО, є соціальний супровід, що передбачає допомогу дитині та членам її родини в усвідомленні й розв'язанні проблем та усуненні причин об'єктивного і суб'єктивного характеру, що заважають самостійно подолати складні життєві обставини.

Аналіз науково-методичної літератури, [5, С.9-10, 29-30; 1, С.124-126] та узагальнення поглядів науковців надали можливість представити процес соціального супроводу у вигляді моделі, який ґрунтується на моделі зміни поведінки особистості (Рисунок 1.)

Рис. 1. Модель соціального супроводу особистості

Під час першого етапу при проведенні первинної консультації соціальний працівник має надати повну інформацію неповнолітнім про центр, послуги, які він може отримати і можливі обмеження в їх отриманні. Також спеціаліст повинен виявити запит і основні проблеми, наявність мотивації, готовність виконувати програму соціального супроводу. Під час консультування спеціаліст повинен створити умови, які б сприяли формуванню довірчих відносин. Даний етап є стадією роздумів для дитини, оскільки вона не замислюється про свою поведінку і необхідність зміни власного життя. На цьому етапі фахівець має мотивувати

неповнолітнього на участь у програмі соціального супроводу. Слід зауважити, що не в усіх випадках перше консультування закінчується позитивним результатом, в багатьох випадках необхідно провести з неповнолітнім декілька зустрічей.

Якщо неповнолітній погоджується і приходить на наступну зустріч, то це свідчить про те, що він знаходиться на наступній стадії зміни поведінки – це стадія намірів, тобто дитина має бажання змінити своє життя. У зв'язку з цим, на другому етапі спеціаліст проводить оцінку потреб неповнолітнього та виявляє сукупність проблем, через які він опинився в СЖО, які не сприяють його соціальному розвитку та заважають нормальній життєдіяльності. Також соціальний працівник допомагає неповнолітньому визначити варіанти та можливості вирішення проблеми. Результатом даного етапу є укладання угоди про участь дитини у програмі соціального супроводу.

Під час третього етапу складається план індивідуального соціального супроводу, який має бути структурованим, визначеним в часі і безперервним. План ґрунтується на отриманій в ході оцінки інформації та повинен включати опис короткострокових і довгострокових цілей, завдань та етапів їх вирішення, при цьому, завдання повинні бути конкретними і досяжними для дитини. План роботи з неповнолітнім є документом, який обов'язково містить перелік заходів, необхідних для вирішення проблеми, відповідальних фахівців за виконання заходів та дату початку виконання заходу. Угода про співпрацю підписується спеціалістом й неповнолітнім (план не має юридичної сили), що, в свою чергу, сприяє тому, що дитина починає відповідально ставитись до виконання плану.

Важливо зазначити, що третій етап є стадією рішучості - дитина готова хоча б коротко тимчасова здійснити ті чи інші кроки для подолання власних труднощів. Спеціаліст на цьому етапі має підтримувати рішучі наміри неповнолітнього. Виконати дане завдання можна завдяки пошуку сильних сторін та ресурсів неповнолітнього, які допоможуть йому у подоланні кризи.

Четвертий етап - це стадія дій та процес реалізації індивідуальної програми соціального супроводу. На даному етапі неповнолітній робить реальні кроки, спрямовані на вирішення поставлених перед ним проблеми.

Проте слід зазначити, що в процесі соціального супроводу реалізація плану має здійснюватись соціальним працівником (соціальним педагогом) разом з психологом у декількох напрямках: 1) подолання життєвих труднощів, пов'язаних з особистісними проблемами (підвищення самооцінки, відновлення довіри до світу і позитивного самосприйняття, визначення можливих ресурсів, визначення життєвих цілей, опис бажаної поведінки); 2) розвиваюча робота, спрямована на формування тих соціальних умінь і навичок, які не сформовані у дитини (розвиток навичок спілкування – задавати питання, початок і підтримка бесіди, прийняття критики, спору; ефективної організації власної діяльності, самопізнання); 3) просвіта

неповнолітніх з основних питань, пов'язаним з безпечною поведінкою та здоров'ям (інформування про репродуктивне здоров'я та функціонування репродуктивної системи, про зміни в організмі в період дорослішання, ВІЛ/СНІД, туберкульоз, гепатити та інфекції, що передаються статевим шляхом, вагітність і контрацепцію, аборт і його наслідки).

Під час п'ятого етапу моделі соціального супроводу – це стадія збереження – дитина прагне зберегти досягнення, які відбулися у її житті щодо подолання кризи та намагається не допустити повернення до проблемної поведінки. Проте, слід зазначити, що на даному етапі у неповнолітнього може відбутися рецидив, коли дитина після докладених зусиль повертається до проблемної поведінки. У зв'язку з цим, спеціаліст має активно підтримувати неповнолітнього в процесі реалізації індивідуальної програми, координувати даний процес та супроводжувати неповнолітнього до партнерських організацій.

На шостому етапі відбувається моніторинг реалізації процесу соціального супроводу - це періодична оцінка відповідності наданих послуг розробленому на початку роботи плану супроводу. Контроль ефективності наданих послуг та оцінка виконання індивідуального плану здійснюється під час консультацій з метою максимального задоволення потреб неповнолітнього та фіксації динаміки змін його стану.

Якщо запит неповнолітнього виконано і план соціального супроводу реалізовано в повній мірі, то індивідуальна програма соціального супроводу вважається виконаною, дитина залишає програму, а особова справа закривається.

Висновки. Отже, соціальний супровід є ефективним методом роботи з сім'ями та дітьми, які опинилися в СЖО, оскільки він забезпечує надання своєчасної допомоги та сприяє виходу особі зі складних життєвих обставин через мобілізацію внутрішніх ресурсів особистості. Результатом даного процесу є покращення життєвої ситуації або подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу сім'ї або дитини. Проте, необхідно зауважити, що процес соціального супроводу буде успішним за умови активної участі неповнолітнього у ньому. У зв'язку з цим, фахівці, які працюють з дитиною, повинні створити умови для самостійного розв'язання проблеми.

Література:

1. Бежан А.Б. Стандарти програми корекції девіантної поведінки підлітків віком 14-18 років, які мають досвід вживання психоактивних речовин / А.Б. Бежан. – К. : Україна, 2015. – 180 с.
2. Бех В. П. Соціальна робота і формування громадянського суспільства: монографія / В. П. Бех, М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. - К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. - 599 с,
3. Закон України Про соціальні послуги від 19 червня 2003 року № 966-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF>

4. [Кальченко Л.В.](#) Педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Л.В. Кальченко ; Луган. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — Луганськ, 2009. — 20 с. — укр.
5. Латышев Г.В. Социальное сопровождение молодежи из групп риска. Руководство по оказанию социально-психологической помощи подросткам и молодым людям из групп риска / Г.В Латышев, Яцышин С.М. – СПб : РОБО «Центр профилактики наркомании», 2008. – 50с.
6. [Пеша І. В.](#) Соціальний супровід як форма комплексної соціальної допомоги / І. В. Пеша // [Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.](#) - 2013. - № 11(2). - С. 193-199.
7. Рекомендации по организации программ социального сопровождения для уязвимых групп. Практическое пособие для социальных работников / за ред. «СПИД Фонд Восток-Запад» (AIDS Foundation East-West, AFEW). – М., 2007. – 130с.
8. Соціальна педагогіка. 5-те вид. перероб. та доп. Підручник. / За ред. Капської А. Й. – К.: Центр учбової літератури, 2011 – 488 с.
9. Социальная работа с подростками с опорой на сильные стороны: практ.пособ. / А.П. Павловский. – К., 2015. – 108 с.
10. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І.М.Григи, Т.В.Семигіної. – К., 2002. – 128 с.